

Krzysztof ŻARNA

Uniwersytet Rzeszowski

kzarna@ur.edu.pl

WYBRANE PRZYKŁADY DEZINFORMACJI PODCZAS KAMPANII WYBORCZEJ DO RADY NARODOWEJ REPUBLIKI SŁOWACKIEJ W 2023 ROKU

ABSTRACT

Selected Examples of Disinformation during the 2023 Election Campaign for the National Council of the Slovak Republic

The article deals with the early elections to the National Council of the Slovak Republic, held on September 30, 2023. It analyses the campaign before the parliamentary elections in terms of disinformation activities. The study characterises the concept of disinformation, presents the electoral programmes of the various groups and the election results, and analyses instances of disinformation during the campaign. The elections showed the clash of two visions of the state and a clear dividing line was the attitude towards the Russian-Ukrainian war. The article is based on the assumption that disinformation played an important role in the campaign before the elections to the National Council of the Slovak Republic and, for the first time, artificial intelligence was used in the campaign. The object of the attacks was Progressive Slovakia and above all its leader, Michal Šimečka. This had an impact on the outcome of the election, but it is not possible to determine on what scale.

Keywords: disinformation, National Council of the Slovak Republic, elections, Slovak Republic

Słowa kluczowe: dezinformacja, Rada Narodowa Republiki Słowackiej, wybory, Republika Słowacka

WSTĘP

W dniach od 15 maja do 15 października 2023 r. władzę w Słowacji sprawował rząd Ľudovíta Ódora, mający charakter rządu technicznego. Zastąpił on koalicyjny rząd Eduarda Hegera, wobec którego Rada Narodowa Republiki Słowackiej (Národná rada Slovenskej republiky, NR SR) przegłosowała wotum nieufności. W czerwcu 2023 r. gabinet Ódora nie uzyskał wotum zaufania w parlamencie i stąd decyzja o przedterminowych wyborach 30 września 2023 r. Były one rywalizacją dwóch wizji przyszłości Słowacji, a linią podziału była przede wszystkim wojna rosyjsko-ukraińska, która sprzyjała nie tylko polaryzacji w świecie polityki, ale i wśród obywateli. Z jednej strony był występujący przeciwko pomocy militarnej Ukrainie Kierunek – Socjalna Demokracja (Smer – sociálna demokracia, Smer-SD) z Robertem Ficą, któremu przypisuje się prorosyjskie sympatie, z drugiej – proeuropejska Postępowca Słowacja (Progresívne Slovensko, PS) z Michalem Šimečką.

Kampania wyborcza była długa, ogniskowała się wokół sytuacji ekonomicznej, migracji oraz wojny w Ukrainie. Politycy sporo czasu poświęcali kwestii nielegalnej imigracji szlakiem bałkańskim przez Węgry, spadkowi dochodów, a także wysokiemu poziomowi inflacji. Miała ona często radykalny przebieg, czego symbolem stały się przepychanki byłego premiera, przywódcy Zwykłych Ludzi i Niezależnych Osobistości i Przyjaciół (Obyčajní Ľudia a nezávislé osobnosti a priatelia, OĽaNO) Igora Matoviča z Robertem Kaliňákiem (byłym ministrem spraw wewnętrznych) przy okazji prób zakłócania przez tego pierwszego konferencji prasowej z udziałem lidera Smeru¹. Dochodziło do słownych, niekiedy wulgarnych, ataków ze strony polityków Smeru na przeciwników politycznych, w tym na Zuzanę Čaputovą. Według czeskiego portalu Idnes prezydent stwierdziła, że grożono jej nawet śmiercią². Kandydat Ruchu Chrześcijańsko-Demokratycznego (Kresťanskodemokratické hnutie, KDH) Robert Dohál, znany z wypowiedzi antymuzułmańskich i antyżydowskich, został usunięty z listy po tym, jak jedna ze studentek ekologii zgłosiła się i udostępniła prywatne wiadomości tekstowe, w których Dohál obiecał „ściąć głowę” każdemu, kto odważy się pouczać dzieci o zmianie płci. Polityków Postępowej Słowacji określił jako „chazarskie świny”³. Lider KDH Milan Majerský przeproszał za nazwanie „ideologii” LGBTQ+ „plagą” podczas debaty telewizyjnej⁴.

¹ M. Kostolný, *Matovič a Kaliňák 2023. Namiesto politiky násilie*, „Denník N” 2023, 13 IX, [online] <https://dennikn.sk/3567414/matovic-a-kalinak-2023-namiesto-politiky-nasilie/>, 29 V 2024.

² *Vyhrožujú mi smrťou, říká Čaputová. A cituje lži, které o ní šíří Fico*, 2023, Idnes, 9 V 2023, [online] https://www.idnes.cz/zpravy/zahranicni/slovensko-zuzana-caputova-robert-fico-vyhruzky-soud-lzi.A230509_205351_zahranicni_kha, 29 V 2024.

³ S. Mäkká, *Kandidát KDH Robert Dohál brozil odrezávaním hláv. Po otázkach ho stiahli z kandidátky*, „Denník N” 2023, 13 IX, [online] <https://dennikn.sk/3566809/kandidat-kdh-robert-dohal-hrozil-odrezavanim-hlav-po-otazkach-ho-stiahli-z-kandidatky/>, 29 V 2024. Zob. też: *KDH stiahlo kandidáta / Robert Dohál písal v súkromných správach agresívne o Progresívnom Slovensku*, „Konzervatívny Denník Postoj” 2023, 13 IX, [online] <https://www.postoj.sk/137786/dnes-treba-vediet>, 29 V 2024.

⁴ *Milan Majerský sa ospravedlnil LGBTI+ ľuďom za „plagu”, myslí ňou ich registrované partnerstvá*

Celem artykułu jest przedstawienie kampanii wyborczej pod kątem wykorzystania w niej dezinformacji. W opracowaniu przeprowadzono również analizę wyników wyborów, odniesiono je też do poprzednich (z 2020 r.). Artykuł opiera się na założeniu, że podczas kampanii przed wyborami do Rady Narodowej Republiki Słowackiej dezinformacja odgrywała kluczową rolę, a obiektem ataków stała się przede wszystkim Postępowa Słowacja i jej lider Michal Šimečka. W artykule wykorzystano metody studium przypadku, metodę komparatystyczną i analizę treści.

POJĘCIE DEZINFORMACJI

W ocenie Vladimira Volkoffa dezinformacja mieści się w kategorii pojęć pomiędzy wprowadzaniem w błąd a wpływaniem. Jest prowadzona w sposób systematyczny, zawsze za pośrednictwem mass mediów oraz jest adresowana do opinii publicznej. Ma na celu zastąpienie w podświadomości ludzi, będących przedmiotem tych działań, poglądów uznanych za niekorzystne dla dezinformatora takimi, które on uważa za korzystne dla siebie. Dezinformacja obejmuje dodatkowo techniki wpływania. Dezinformacja może być skuteczna wtedy, gdy istnieje pewna masa krytyczna zdeinformowanych lub ulegających wpływom. Odnosi się ona do pewnego rodzaju informacji będącej jej przeciwieństwem, czyli wiadomości fałszywej lub kłamliwej, która wprowadza w błąd odbiorcę. Zasadniczym założeniem interpretacyjnym pojęcia „dezinformacja” jest jej celowość – nieprawdziwa informacja jest przekazywana po to, aby osiągnąć określony efekt, dać odbiorcy wiedzę pozorną, bezużyteczną lub wręcz szkodliwą, która następnie posłuży do podejmowania przez wspomnianego odbiorcę błędnych decyzji, korzystnych z punktu widzenia dezinformującego⁵. Niewykluczone jest także osiągnięcie efektu niezamierzonego, wynikającego z błędnego zrozumienia treści informacyjnej przez odbiorcę lub jej zniekształcenia (np. w trakcie transmisji radiowej)⁶.

Dezinformacja charakteryzuje się systematycznością działań, profesjonalnym ich przygotowaniem i organizowaniem oraz konsekwentnym wykorzystaniem środków masowego przekazu. Dezinformuje się całe populacje, a nie poszczególne osoby. Podobnie jest w przypadku wpływania, które postrzegane jest jako działanie nieorganizowane i doraźne. W porównaniu z wpływaniem dezinformacja to realizacja konsekwentnego programu, którego celem jest zastąpienie poglądów zidentyfikowanych w świadomości, a nawet podświadomości masowego odbiorcy. Zastępowane są poglądy, które zostały uznane przez dezinformatora za niekorzystne. Ich miejsce zastępuje odpowiednio dobrana narracja, wcześniej przygotowana przez podmiot dezinformujący⁷.

a manželstvá, Aktuality, 4 V 2023, [online] <https://www.aktuality.sk/clanok/c7BthyN/milan-majersky-sa-ospravedlnil-lgbti-ludom-za-pliagu-mysli-nou-ich-registrovane-partnerstva-a-manzelstva/>, 29 V 2024.

⁵ V. Volkoff, *Dezinformacja – oręż wojny*, tłum. A. Arciuch, Warszawa 1991, s. 8-9.

⁶ M. Wrzosek, *Dezinformacja jako komponent operacji informacyjnych*, Warszawa 2005, s. 8.

⁷ V. Volkoff, *Dezinformacja – oręż...*, s. 8.

W szerszym znaczeniu dezinformacja to techniki wpływania na ludzi. Wynika to z dwóch zasadniczych powodów. Z reguły dezinformatorzy są członkami grup (organizacji, instytucji, agencji, jednostek wojskowych), które prowadzą działania zarówno w sferze wpływu, jak i szeroko rozumianej dezinformacji. Grupy te z reguły są związane z działalnością kontrwywiadowczą. Drugim powodem jest jednakowe w obu przypadkach postrzeganie celu. Istotą działań dezinformacyjnych jest bowiem wprowadzenie do opinii publicznej (obiegu informacyjnego) odpowiedniego katalizatora zachowań społecznych. Kluczem jest tu zachowanie pozorów spontaniczności⁸.

Dezinformacja może mieć wymiar strategiczny albo taktyczny. Dezinformacja strategiczna opiera się na systematycznym rozpowszechnianiu fałszywych sygnałów politycznych i informacji oraz fabrykowaniu przekazu w celu uzyskania nieprawdziwego obrazu sytuacji skutkującego jej błędną oceną. Dezinformacja taktyczna jest w swoich założeniach zbliżona, ale nie tożsama, do wprowadzenia w błąd. Ma ona bowiem wciąż walor celowej działalności o charakterze planowym, chociaż jej horyzont czasowy należy rozpatrywać raczej w wymiarze miesięcy niż lat⁹.

Należy podkreślić fakt, że we współczesnych kampaniach dezinformacyjnych istotne jest rozróżnienie dezinformacji od fałszywej wiadomości, czyli *fake news*. Dezinformacja jest pojęciem szerszym, głównie ze względu na kryterium systematyczności, a *fake news* może być jej elementem. Wystarczy wprowadzić do opinii publicznej „mikroskopijny katalizator”, którym może być wyprodukowany *fake news*, następnie multiplikowany jako „wirus” np. przez sztuczną inteligencję i trolling oraz wzmacniany przez zwolenników postu (*followers*) przez jego udostępnianie, komentowanie i polubienie w obrębie danej „bańki informacyjnej”¹⁰.

Obok zjawiska *fake news* od niedawna mamy do czynienia z nowym wymiarem internetowej manipulacji: *deepfake*. *Deepfake* jest zjawiskiem stosunkowo świeżym, jednak w bardzo szybkim tempie ulega rozprzestrzenianiu. Niestety w parze z popularyzacją nagrań tego typu nie idzie świadomość i wiedza odbiorców filmów. Tym samym znajdujemy się w trudnym momencie, kiedy filmy stworzone za pomocą opisanych technologii oddziałują na odbiorców, którzy są zupełnie nieprzygotowani do ich percepcji¹¹.

WYNIKI WYBORÓW DO RADY NARODOWEJ REPUBLIKI SŁOWACKIEJ

Do udziału w wyborach zarejestrowano 25 list. W wyborach zwyciężył Smer z poparciem 22,94% (uzyskując 42 mandaty w parlamencie). Jego przedstawiciele prezentowali wyraziste postulaty wyborcze. W kwestiach gospodarczych głosili potrzebę

⁸ Tamże.

⁹ T. Kacała, *Dezinformacja i propaganda w kontekście zagrożeń dla bezpieczeństwa państwa*, „Przegląd Prawa Konstytucyjnego” 2015, nr 2, s. 52.

¹⁰ A. Demczuk, *Wolność wypowiedzi w społeczeństwie informacyjnym*, Lublin 2020, s. 213.

¹¹ I. Dąbrowska, *Deepfake – nowy wymiar internetowej manipulacji*, „Zarządzanie Mediami” 2020, t. 8, s. 89-101.

zwiększenia interwencjonizmu państwowego i rozwoju polityki socjalnej. Krytykowali USA za wspieranie Ukrainy, którą obarczali winą za wojnę, powielając przy tym rosyjską propagandę. Podobnie jak rząd Węgier podawali w wątpliwość efektywność i zasadność sankcji na Rosję. Krytykowali instytucje UE, chociaż to za rządów Smeru Słowacja dołączyła do strefy euro, będąc zawsze bliską głównego nurtu integracji europejskiej¹². Dzięki skonkretyzowanemu przekazowi partia ta skutecznie wykorzystała niezadowolenie społeczeństwa wynikające z sytuacji gospodarczej i obaw przed skutkami wojny w Ukrainie¹³. W stosunku do poprzednich wyborów partia uzyskała poparcie wyższe o 4,65% i cztery dodatkowe mandaty.

Postępowa Słowacja zanotowała poparcie na poziomie 17,96%, co miało przełożenie na 32 mandaty. W 2020 r. utworzona wokół PS koalicja nie przekroczyła 7-procentowego progu wyborczego (zanotowała poparcie rządu 6,96%). Od maja 2022 r. liderem partii został wiceprzewodniczący Parlamentu Europejskiego Michał Šimečka. Politycy PS w swoim programie wyborczym akcentowali kontynuację dotychczasowego kierunku w kluczowych obszarach polityki zagranicznej. Chcieli dalszego, szerokiego wsparcia dla Ukrainy, utrzymania sankcji przeciw Rosji i umacniania stosunków transatlantycznych. Popierali ponadto ustanowienie większościowego systemu głosowania w wybranych obszarach polityki zagranicznej i bezpieczeństwa UE. W polityce wewnętrznej podkreślali trzy priorytety: ożywienie gospodarki, uporządkowanie słowackiego systemu opieki zdrowotnej, zmianę ogólnych nastrojów społecznych¹⁴.

Głos – Socjalna Demokracja (Hlas – sociálna demokracia) uzyskał 14,70% poparcia (27 mandatów). Powstał po wyborach 2020 r., kiedy ze Smeru odeszła część polityków z Peterem Pellegrinim na czele (był premierem z ramienia tej partii w latach 2018-2020). W programie Hlas akcentował konieczność pomocy wszystkim, którzy jej potrzebują, obiecał niższe ceny za żywność i energię, dostępną i wysokiej jakości służbę zdrowia. Politycy podkreślali potrzebę zapewnienia interesów narodowych Słowacji, obywateli tego państwa, jego miast i regionów. W tym obszarze podkreślano znaczenie UE i NATO jako gwarantów realizacji interesów Słowacji¹⁵. W kampanii wyborczej pojawiały się głosy wstrzymania pomocy wojskowej dla Ukrainy, co argumentowano wyczerpaniem krajowych zasobów.

Poparcie na poziomie 5-10% uzyskały cztery partie. Na Zwyczajnych Ludzi i Niezależne Osobistości i Przyjaciół – Unia Chrześcijańska – Za Ludzi (OLaNO – Kresťanská únia – Za ľudí), kierowanych przez lidera Igora Matoviča, swój głos oddało 8,89% Słowaków, co miało przełożenie na 16 mandatów. Warto podkreślić, że startowała ona jako koalicja. Partia OLaNO zanotowała największy regres w stosunku do roku 2020, kiedy uzyskała poparcie na poziomie 25,02% (53 mandaty). Jeśli

¹² Taką taktykę stosowały wszystkie gabinety od momentu wejścia do Unii Europejskiej, wyjątkiem było sprzeciwienie się kwotom uchodźczym podczas kryzysu migracyjnego.

¹³ *Volebný program strany Smer – Slovenská sociálna demokracia*, Smer – Slovenská sociálna demokracia, 3 IV 2023, [online] <https://www.strana-smer.sk/aktuality/blogy/post/volby-2023>, 29 V 2024.

¹⁴ *Plán pre budúcnosť*, Progresívne Slovensko, [online] <https://progresivne.sk/program/>, 29 V 2024.

¹⁵ *Len silný štát pomôže ľuďom*, Hlas – sociálna demokracia, [online] <https://strana-hlas.sk/rezortny-program/>, 29 V 2024.

dodać do tego partię Za Ludzi (w 2020 r. 5,77% i 12 mandatów), to koalicja utraciła 49 mandatów. W 242-stronicowym programie zwrócono uwagę na pięć priorytetów zatytułowanych: „Walka z korupcją”, „Sprawiedliwość dla każdego”, „Wspieranie młodzieży i rodzin”, „Wysokiej jakości szkolnictwo, rozwój i innowacje”; „Sprawny system opieki zdrowotnej”. Partia stała na stanowisku wspierania Ukrainy¹⁶. W dokumencie „Umowa ze Słowacją” z 10 września 2023 r. pojawił się postulat wypłaty 500 euro osobom, które wezmą udział w wyborach. Dziesiąty punkt Umowy był zatytułowany: „Nie wesprzemy tych projektów Postępowej Słowacji”, w których politycy OLaNO jednoznacznie odcięli się od pomysłów światopoglądowych PS¹⁷.

Do parlamentu powrócił Ruch Chrześcijańsko-Demokratyczny (Kresťanskodemokratické hnutie, KDH), który uzyskał poparcie na poziomie 6,82% głosów wyborców (12 mandatów). Program wyborczy podzielony był na dziesięć obszarów (148 stron). Politycy KDH jednoznacznie wspierali Ukrainę, podkreślali też konieczność ścisłej integracji w ramach Unii Europejskiej i NATO. W kampanii wyborczej podkreślano wartości chrześcijańskiej demokracji, których filarami są ochrona ludzkiej godności, solidarność, sprawiedliwość dla wszystkich, wolność i przyszłość dla każdego dziecka. Wskazywano na pięć priorytetów: „Lepszy poziom życia”, „Lepsza służba zdrowia”, „Lepsza pomoc dla rodzin i osób w trudnej sytuacji”, „Lepsza edukacja”, „Lepsze otoczenie biznesowe”¹⁸.

Liberalna Wolność i Solidarność (Sloboda a Solidarita, SaS) uzyskała 6,32% głosów (11 mandatów). Było to poparcie zbliżone do tego w wyborach w 2020 r.: 6,22% i 13 mandatów. W programie partii zdecydowanie dominowały postulaty rozwoju ekonomicznego. Podczas kampanii wyborczej politycy SaS jednoznacznie stali na stanowisku wspierania Ukrainy i aktywności w ramach UE i NATO¹⁹. Jako jedna z nielicznych partii SaS ogłosiła osobny program dla mniejszości narodowych, podkreślając fakt, że ich przedstawiciele stanowią 11% słowackiego społeczeństwa²⁰.

Do parlamentu powróciła Słowacka Partia Narodowa (Slovenská národná strana, SNS) – 5,62% (10 mandatów). Program wyborczy składał się z 15 punktów: (1) Powstrzymanie wzrostu cen, (2) Godne życie seniorów i niepełnosprawnych, (3) Wsparcie dla studentów i ich rodzin, (4) Wsparcie dla środowiska przedsiębiorców, (5) Dostępna opieka zdrowotna, (6) Wysokiej jakości sieć transportowa, (7) Rozwój turystyki i sportu, (8) Nowoczesna i ideologicznie neutralna edukacja, nauka i badania, (9) Ochrona narodowego i kulturowego dziedzictwa, (10) Praworządne i bezpieczne państwo, (11) Nowoczesne i wolne państwo, (12) Rolnictwo i ochrona środowiska,

¹⁶ *Program OLaNO: Vybrá mafia alebo ľudia*, OLaNo a priatelia, [online] <https://www.obycajniludia.sk/volebny-program-2023/>, 29 V 2024.

¹⁷ *Zmluva so Slovenskom*, OLaNo a priatelia, 10 IX 2023, [online] <https://www.obycajniludia.sk/zmluva-so-slovenskom/>, 29 V 2024.

¹⁸ *Lepšie 2023*, Kresťanskodemokratické hnutie, [online] <https://kdh.sk/volebny-program-kdh/>, 29 V 2024.

¹⁹ *Program ekonomického rastu*, Sloboda a Solidarita, [online] <https://www.sas.sk/>, 29 V 2024.

²⁰ *Program pre narodnostné menšiny*, Sloboda a Solidarita, [online] <https://www.sas.sk/programove-dokumenty/strana/1>, 29 V 2024.

(13) Bezpieczeństwo energetyczne, (14) Przywrócenie obronności Republiki Słowackiej, (15) Skuteczne i niezależne sądownictwo. W kampanii wyborczej politycy SNS jednoznacznie wypowiadali się przeciwko dostawom broni Ukrainie i optowali za zerwaniem współpracy wojskowo-obronnej z USA²¹.

Poza parlamentem znalazła się antyunijna i postulująca zerwanie z pomocą Ukrainie Republika (4,75% poparcia). Do parlamentu nie dostały się też partie reprezentujące mniejszość węgierską. Główną tego przyczyną był fakt, że wystartowały one z jednej listy wyborczej. Spektakularną porażkę zanotowali Demokraci (2,93%) i populistyczna Ludowa Partia Nasza Słowacja – Kotlebowcy, której nie udało się zdobyć nawet 1% poparcia (0,84%). W wyborach w 2020 r. zanotowali 7,97% głosów i 17 mandatów²².

PRZYKŁADY DEZINFORMACJI PODCZAS KAMPANII WYBORCZEJ

Podczas kampanii wyborczej polaryzacji słowackiego społeczeństwa towarzyszyła dezinformacja. Tamtejsza policja w raporcie na temat dezinformacji w 2022 r. (wydanym w lutym 2023 r.)²³ przestrzegała, że w przypadku przedterminowych wyborów parlamentarnych może dojść do wzrostu skali tego zjawiska. Słowackie służby prognozowały nawet, że w przypadku niezadowolenia z wyniku wyborów pewnej grupy społeczeństwa może dojść do ich podważania i ataków na państwowe instytucje na wzór amerykańskiego ataku na Kapitol ze stycznia 2021 r. Narracja o sfałszowanych wyborach trafiła na podatny grunt. Jeszcze przed wyborami wiceprzewodnicząca Komisji Europejskiej ds. wartości i przejrzystości Věra Jourová stwierdziła, że wybory na Słowacji będą sprawdzianem tego, w jakim stopniu wybory w państwach europejskich są podatne na manipulację używaną przez Rosję do ingerencji w wybory. Dodała, że linią podziału społeczeństwa będzie podejście do wojny w Ukrainie²⁴.

12 lipca 2023 r. czeski portal Demagog.cz opisał przypadek sondażu wyborczego dla austriackiej telewizji, który ukazał się na portalu Facebook, a zyskiwał popularność w słowackojęzycznym Internecie. Wynikało z niego, że zdecydowanym faworytem wyborów są Smer, Hlas, Republika i pozaparlamentarna SNS. Sondaż przypisywał partii Smer poparcie na poziomie 32,6%, dla PS nie przekraczało 2%. We wpisie tym kwestionowano również sondaże publikowane przez „Denník N”.

²¹ *15 programových priorít Slovenskej národnej strany pre Slovensko*, Slovenská národná strana, [online] <https://www.sns.sk/dokumenty/volby2023/>, 29 V 2024.

²² *Volby do Národnej rady Slovenskej republiky 2023*, Štatistický úrad SR, [online] https://volby.statistics.sk/nrsr/nrsr2023/sk/vysledky_hlasovania_strany.html, 29 V 2024.

²³ *Report of the Police Force on Disinformation in Slovakia in 2022*, Department of Communication and Prevention of the Presidium of the Police Force, Bratislava 2023, s. 44-45, [online] <https://www.minv.sk/?tlacove-spravy&sprava=policia-zverejnila-prehľad-o-tvorbe-vyvoji-a-sireni-dezinformacii-a-manipulácii-na-slovensku-v-roku-2022>, 29 V 2024.

²⁴ I. Kottasová, *With Kremlin Apologist Leading the Polls, Slovakia Vote Threatens Country's Support for Ukraine*, CNN, 30 IX 2023, [online] <https://edition.cnn.com/2023/09/30/europe/slovakia-parliament-election-intl/index.html>, 29 V 2024.

W rzeczywistości informacja o sondażu była fałszywa, żadna z telewizji austriackich nie przeprowadzała badania na temat preferencji politycznych Słowaków. Nie pisały też o tym żadne austriackie i słowackie agencje prasowe. Z udostępnionego postu nie wynika jasno, która stacja telewizyjna lub media powinny były opublikować ankietę. W 2023 r. ORF informował o słowackich wyborach parlamentarnych lub rządzie Ódora. Puls24 pisał o Słowacji, na przykład o technicznym rządzie, ale nie bezpośrednio o wyborach. Nie udało się natrafić na wzmiankę o jakimkolwiek sondażu przedwyborczym w archiwum mediów APA/DeFacto.at, gdzie można znaleźć transkrypcje programów austriackich stacji telewizyjnych ORF, PULS 4 lub ATV. Agencja, która miała przeprowadzić ankietę dla austriackiej telewizji, również nie została określona. Agencje takie jak: Unique Research, OGM czy Peter Hajek sporządzają prognozy wyborów przeprowadzanych w Austrii, a nie poza jej granicami²⁵.

Celem tej nieprawdziwej informacji było deprecjonowanie słowackich mediów podających wyniki prawdziwych sondaży oraz przekonanie potencjalnych wyborców, że politycy PS cieszą się znikomym poparciem. Preferencje przedstawione w artykule znacznie różnią się od wyników większości sondaży opublikowanych w tym roku. Różnica między rzekomym sondażem przeprowadzonym przez nienazwaną austriacką stację telewizyjną a sondażami słowackich agencji wynosiła w niektórych przypadkach nawet 10 punktów procentowych.

Analizując kampanię wyborczą pod kątem wykorzystania sztucznej inteligencji, można jednoznacznie stwierdzić, że spośród wszystkich polityków obiektem najczęstszych manipulacji był przewodniczący Postępowej Słowacji Michal Šimečka.

Na pięć dni przed wyborami przewodniczący Republiki Milan Uhrík na swojej oficjalnej stronie na Facebooku udostępnił kontrowersyjny spot wyborczy. Wykorzystano w nim głos Michala Šimečki. W spocie Republiki można było usłyszeć mężczyznę, który przedstawia się jako Michal. Dodaje, że kiedyś należał do „Postępowych”. Wierzył w istnienie siedemdziesięciu płci i w to, że mężczyźni mogą być w ciąży. Potem zmądrzał i dziś głosuje na Republikę. W rzeczywistości Michal Šimečka nigdy nie wypowiedział tych słów, które zostały wytworzone za pomocą sztucznej inteligencji²⁶.

W kolejnym spocie do głosowania na Republikę zachęcała prezydent Zuzana Čaputová, prosząc, by nie podążać ślepo za stadem Postępowej Słowacji. Podkreślała we wspomnianym spocie, że trzeba wstać i poprzeć prawdziwą Słowację. Nagranie zostało udostępnione przez konserwatywne stowarzyszenie Kulturblog na Telegramie. Post został obejrzany przez ponad 9 tys. osób, ale został również rozpowszechniony na innych platformach, więc jego zasięg mógł być jeszcze większy. W dalszej części obu spotów znalazła się informacja, że wykorzystane w nich głosy nie są prawdziwe.

²⁵ *Vymyslený predvolebný prieskum zveličuje podporu opozičných strán*, Demagog, 12 VII 2023, [online] <https://demagog.cz/diskuze/vymysleny-predvolebny-prieskum-zvelicuje-podporu-opozicnych-stran>, 29 V 2024.

²⁶ *Sztuczna inteligencja a cena piwa – wybory w Słowacji w cieniu AI*, Demagog, 9 X 2023, [online] https://demagog.org.pl/analizy_i_raporty/sztuczna-inteligencja-a-cena-piwa-wybory-w-slowacji-w-cieniu-ai/, 29 V 2024.

Meta zezwoliła na wsparcie rozpowszechniania tych filmów także za pomocą płatnych reklam. Filmy miały prawie 50 tysięcy wyświetleń na Facebooku, rozprze-strzeniły się również na Instagramie. Według firmy Meta nie naruszyły one jej zasad dotyczących sieci społecznościowych²⁷. Te nagrania zawierały deklaracje, że głosy są fałszywe: „Te głosy są fikcyjne, a ich podobieństwo do prawdziwych osób jest czysto przypadkowe”. Jednak oświadczenie to pojawia się dopiero po 15 sekundach 20-sekundowego filmu²⁸.

25 września 2023 r. na Instagramie pojawił się *deepfake*, nagranie przewodniczącego Postępowej Słowacji Michala Šimečki, w którym mówił: *Podniesienie ceny piwa o 70 do 100 procent jest skutecznym sposobem na ograniczenie alkoholizmu na Słowacji, ponieważ wyższe koszty mogą ograniczyć dostęp do alkoholu osobom zagrożonym, zmniejszając w ten sposób spożycie alkoholu i ryzyko uzależnienia. Dlatego uważamy, że państwo powinno również w ten sposób interweniować w życie ludzi, zwłaszcza w życie prywatne. Drastyczna podwyżka cen piwa jest zatem jednym z kluczowych punktów progresywnej Słowacji. I będzie to jedna z pierwszych rzeczy, które wprowadzi rząd kierowany przez Postępową Słowację*²⁹. Nagranie rozpowszechniono za pośrednictwem portali WhatsApp, Facebook i Telegram. Zostało ono stworzone przez sztuczną inteligencję, a jego autor nie został zidentyfikowany. Film opublikowano na profilu m.in. Rudolfa Huliaka, który starał się o mandat poselski z ramienia Słowackiej Partii Narodowej³⁰. Lider Postępowej Słowacji zaprzeczył, aby słowa wypowiedziane na nagraniu były jego autorstwa, i stwierdził, że zostały wytworzone za pomocą sztucznej inteligencji, a plan podwyższenia cen za piwo jest sprzeczny z programem wyborczym Postępowej Słowacji. Veronika Hincová Frankovská, manager w organizacji Demagog, stwierdziła, że weryfikacja faktów nie może opierać się tylko na tym, co mówią politycy³¹. Centrum Zagrożeń Hybrydowych przekazało informację do Rady ds. Usług Medialnych. W wyniku jej interwencji trzy posty zostały usunięte z platformy TikTok³². Po tym wydarzeniu Michal Šimečka złożył oświadczenie: *Chciałbym zachęcić i poprosić ludzi o weryfikację informacji. Wraz z naszym rosnącym poparciem dezinformacja na nasz temat rozprzestrzenia się coraz bardziej masowo. Próba zapobieżenia powodzeniu naszej*

²⁷ F. Struhárik, *Síria sa falošné nahrávky politikov. Niekoho môžu pobaviť, podstatné je, že majú ovplyvniť volby*, „Denník N”, 29 IX 2023, [online] <https://dennikn.sk/3595174/siria-sa-falosne-nahravky-politikov-niekoho-mozu-pobavit-podstatne-je-ze-maju-ovplyvnit-volby/>, 29 V 2024.

²⁸ M. Meaker, *Slovakia's Elections Deepfakes Show AI is a Danger to Democracy*, WIRED, 3 X 2023, [online] <https://www.wired.com/story/slovakias-election-deepfakes-show-ai-is-a-danger-to-democracy/>, 29 V 2024.

²⁹ Cyt. za: *Fact Check: Progresívne Slovensko NECHCE zvýšiť ceny piva*, Lead Stories Slovak, 27 IX 2023, <https://slovak.leadstories.com/hoax-alert/2023/09/fact-check-progres%C3%ADvne-slovensko-nechce-zvysit-ceny-piva.html>, 29 V 2024. Tłumaczenia obcojęzycznych cytatów pochodzą od autora.

³⁰ Rudolf Huliak dostał się do parlamentu, otrzymał 58 875 głosów. W Słowacji w wyborach do Rady Narodowej Republiki Słowackiej obowiązuje jedna lista krajowa. Zob. *Ing. Rudolf Huliak*, Národná rada Slovenskej republiky, [online] <https://www.nrsr.sk/web/Default.aspx?sid=poslanCI/poslanec&PoslanecID=1148&CisObdobia=9>, 29 V 2024.

³¹ M. Meaker, *Slovakia's Elections...*

³² *Volby 2023 a dezinformácie...*, s. 8.

*oferty przy użyciu najbrudniejszych środków jest dość oczywista. Jednak gramy i zawsze będziemy grać fair*³³.

28 września 2023 r. około godziny 12:00 na portalach społecznościowych pojawiło się nagranie, które przedstawiało rzekomą rozmowę pomiędzy przewodniczącym Postępowej Słowacji a dziennikarką z portalu „Denník N” Moniką Tódovą. Tematem tej rozmowy było manipulowanie wyborami na korzyść PS za pośrednictwem punktów wyborczych i manipulacji głosami w osiedlach zmarginalizowanej mniejszości romskiej. Było to fałszywe nagranie stworzone przez sztuczną inteligencję, które zostało ocenione przez kilku ekspertów na podstawie intonacji głosu lub przerw w interakcji. Rolf Fredheim, prowadzący badania dla grupy badawczej Reset, które szerzej koncentrowały się na śledzeniu wzrostu dezinformacji i mowy nienawiści przed wyborami, stwierdził: *Przez trzy lub cztery lata wszyscy mówili o nadchodzącej fali manipulacji „deepfake”, ale z jakiegoś powodu tak się nie stało. Są powody, by sądzić, że teraz może być inaczej*³⁴. Nagranie zaczęło rozprzestrzeniać się na Telegramie, w kilku słowackich grupach i kanałach, skąd zostało następnie udostępnione na TikToku, Facebooku i YouTube. Nie da się precyzyjnie określić liczby udostępnień, szacunkowo przyjmuje się, że udostępniono nagranie ok. 5000 razy. Oprócz tego nagranie było rozpowszechniane na portalu Facebook oraz dodawane w komentarzach do innych postów. Video było rozpowszechniane w formie print screenów. Transkrypcja filmu była z kolei rozpowszechniana w formie łańcusczków internetowych. Nie zidentyfikowano pochodzenia nagrania, jego autora i czasu utworzenia³⁵.

Šimečka i „Denník N” natychmiast zareagowali na nagranie i stwierdzili, że nie jest ono prawdziwe. Agencja informacyjna AFP potwierdziła, że w pliku audio da się rozpoznać elementy, które mogą świadczyć o wygenerowaniu rozmowy przy użyciu sztucznej inteligencji. Warto zaznaczyć, że Monika Tódová jest dziennikarką, która nie cieszy się sympatią wśród polityków Smer, odkąd zajęła się sprawami związanymi z korupcją i powiązań polityków ze środowiskiem przestępczym. Falszerze mieli ułatwione zadanie, ponieważ w sieci pojawia się wiele nagrań z udziałem tej dziennikarki. Tódová stwierdziła, że jej czytelnicy i znajomi zdają sobie sprawę, że to *deepfake*, ale już zwolennicy Smer i Republiki byli przekonani o ich prawdziwości. Chciałaby również, żeby sprawą fałszerstwa zajęła się policja i żeby podjęto działania przeciwko byłemu prawicowemu posłowi, który przekazał nagranie swoim zwolennikom. Z kolei Šimečka powiedział, że udostępnione nagranie jest „kolosalną, oczywistą głupotą”. „Nasi przeciwnicy stworzyli kolejne fałszywe video z głosem od sztucznej inteligencji” – napisał przewodniczący Progresywnej Słowacji. Według serwisu „DennikN.sk” intonacja głosu i przerwy w rozmowie dowodzą, że nie jest to naturalna rozmowa, ale zmanipulowane nagranie³⁶.

³³ *Ďalšia dezinformačná kampaň proti progresivcom, deepfake nahrávka Šimečku hovori o zvýšení cien piva*, SITA, 27 IX 2023, [online] <https://sita.sk/dalsia-dezinformacna-kampan-proti-progresivcom-deepfake-nahravka-simecku-hovori-o-zvyseni-cien-piva/>, 29 V 2024.

³⁴ Cyt. za: *Trolls in Slovakian Election Tap AI Deepfakes to Spread Disinformation*, „The Straits Times” 2023, 30 IX, [online] <https://www.straitstimes.com/world/europe/trolls-in-slovakian-election-tap-ai-deepfakes-to-spread-disinformation>, 29 V 2024.

³⁵ *Volby 2023 a dezinformácie...*, s. 6.

³⁶ *AI namieszała w głowach słowackich wyborców*, Nowy Świat 24, 11 X 2023 [online] <https://nowy-swiat24.com.pl/2023/10/11/ai-namieszala-w-glowach-slowackich-wyborcow/>, 29 V 2024.

W ocenie agencji informacyjnej AFP dźwięk wykazywał oznaki manipulacji przy użyciu sztucznej inteligencji. Nagranie zostało opublikowane podczas 48-godzinnego moratorium przed rozpoczęciem wyborów, podczas którego media i polityków obowiązywała cisza wyborcza. Oznaczało to, że zgodnie ze słowackimi zasadami wyborczymi post był trudny do usunięcia, a ponieważ był dźwiękowy, wykorzystano lukę w polityce Meta dotyczącą zmanipulowanych mediów; według niej tylko fałszywe filmy – w których osoba została zmontowana, aby wypowiedzieć słowa, których nigdy nie powiedziała – są sprzeczne z jej zasadami³⁷.

Centrum Zagrożeń Hybrydowych przekazało informację do Rady ds. Usług Medialnych, która złożyła w tej sprawie 48 zgłoszeń. Meta usunęła 13 filmów, oflagowała kolejne tyle, ale kolejne 22 pozostały online. Film pod koniec października 2023 r. nadal można było oglądać na Telegramie, którego funkcjonowanie nie jest objęte regulacjami zawartymi w unijnym akcie o usługach cyfrowych (DSA). *Fakt, że platforma internetowa Telegram wyraźnie stała się głównym źródłem rozpowszechniania wprowadzających w błąd i fałszywych informacji mających wpływ na przebieg wyborów, ale nie podlega obowiązkowi wynikającym z DSA ani nie jest sygnatariuszem Kodeksu postępowania w zakresie dezinformacji jest bardzo poważnym problemem* – wskazuje centrum, apelując o bardziej kompleksowe rozwiązania na szczeblu Unii Europejskiej³⁸.

Samo nagranie zostało opublikowane podczas ciszy wyborczej. Oznaczało to, że zgodnie ze słowackimi przepisami wyborczymi stanowisko to trudno było powszechnie zdemaskować. Post ze sfalszowaną rozmową pojawił się na Facebooku. Jako że *deepfake* miał formę nagrania audio, nie naruszał tym samym polityki Mety, która wyraźnie zabrania publikacji wygenerowanych przez AI filmów, o samym dźwięku nie ma tam mowy. Rzecznik Mety Ben Walter stwierdził: *Kiedy treść posta jest sprawdzana pod kątem dezinformacji, oznaczamy ją specjalną etykietą i obniżamy jej ranking, dzięki czemu mniej osób ją widzi. Nasze standardy społeczności mają zastosowanie do wszystkich treści, niezależnie od tego, czy są one tworzone przez sztuczną inteligencję, czy przez osobę. Podejmujemy działania wobec treści naruszających te zasady*³⁹.

ZAKOŃCZENIE

Wybory do Rady Narodowej Republiki Słowackiej były przede wszystkim rywalizacją dwóch partii reprezentujących skrajne programy i będących wyznacznikiem polaryzacji słowackiego społeczeństwa: Smer i Postępowa Słowacja. Pozostałe partie lub koalicje startujące w wyborach balansowały na granicy progu wyborczego (z wyjątkiem

³⁷ M. Meaker, *Slovakia's Elections...*

³⁸ B. Zmušková, *Słowacja: media internetowe bierne wobec dezinformacji?*, tłum. Z. Otfinowska, Euractiv, pl, 25 X 2023, [online] <https://www.euractiv.pl/section/grupa-wyszehradzka/news/slowacja-media-spolecznosciowe-bierne-wobec-dezinformacji/>, 29 V 2024.

³⁹ Cyt. za: M. Zinkiewicz, *Czy sztuczna inteligencja może wpłynąć na wynik wyborów?*, Twój Biznes, 12 X 2023, [online] <https://twoj-biznes.pl/wybory-na-slowacji-sfalszowane-nagranie-rozmowa-sztuczna-inteligencja/>, 29 V 2024.

Hlasu). Po przerwie powrócili do parlamentu Ruch Chrześcijańsko-Demokratyczny i Słowacka Partia Narodowa. Warto też podkreślić fakt słabego wyniku Zwykłych Ludzi i Niezależnych Osobistości i Przyjaciół, co było efektem rządów polityków tej partii w ostatnich latach. Po raz kolejny do NR SR nie dostali się przedstawiciele mniejszości węgierskiej, co było wynikiem braku wystawienia w wyborach jednej listy. Wybory w 2023 r. to również spektakularna porażka Ludowej Partii Nasza Słowacja – Kotlebowcy.

Ostateczne wyniki znacznie różniły się od sondażu *exit poll* agencji Focus dla telewizji Markíza, który został opublikowany w dniu wyborów o godz. 22:00, w którym PS pokonała Smer-SD 23,5% do 21,9%. Podobnie było w przypadku sondażu *exit poll* agencji Median dla słowackiego publicznego nadawcy radiowo-telewizyjnego (Rozhlas a televízia Slovenska, RTVS): 20% do 19,1%⁴⁰. Te rozbieżności wynikały najprawdopodobniej z faktu, że wielu wyborców Smeru nie przyznawało się do swojej decyzji odnośnie do oddanego głosu.

Były to wybory, w których istotną rolę odgrywała dezinformacja. Po raz pierwszy użyto w nich również sztucznej inteligencji. Obiektem działań dezinformacyjnych byli głównie politycy Postępowej Słowacji, a przede wszystkim jej lider Michal Šimečka. Trudno jednoznacznie stwierdzić, czy działania te miały decydujący wpływ na wynik wyborów. Z pewnością w pewnym stopniu tak, jednak nie ma możliwości określić skali tego wpływu.

Ostatecznie misję tworzenia rządu otrzymał z rąk prezydent Republiki Słowackiej Zuzany Čaputovej Robert Fico, który stanął na czele rządu koalicyjnego Smeru, Hlasu i SNS. Funkcję premiera pełnił trzykrotnie: 4 lipca 2006 r. – 8 lipca 2010 r.; 4 kwietnia 2012 r. – 23 marca 2016 r.; 23 marca 2016 r. – 22 marca 2018 r. Odszedł ze stanowiska w 2018 r. w związku z licznymi protestami społecznymi związanymi z zabójstwem dziennikarza Jána Kuciaka, badającego powiązania polityków z przedstawicielami włoskiej mafii.

BIBLIOGRAFIA

- 15 programových priorít Slovenskej národnej strany pre Slovensko*, Slovenská národná strana, [online] <https://www.sns.sk/dokumenty/volby2023/>.
- AI namieszala w głowach słowackich wyborców*, Nowy Świat 24, 11 X 2023, [online] <https://nowyswiat24.com.pl/2023/10/11/ai-namieszala-w-glowach-slowackich-wyborcow/>.
- Ďalšia dezinformačná kampaň proti progresívcom, deepfake nahrávka Šimečku hovorí o zvýšení cien piva*, SITA, 27 IX 2023, [online] <https://sita.sk/dalsia-dezinformacna-kampan-proti-progresivcom-deepfake-nahravka-simecku-hovori-o-zvyseni-cien-piva/>.
- Dąbrowska I., *Deepfake – nowy wymiar internetowej manipulacji*, „Zarządzanie Mediami” 2020, t. 8, <https://doi.org/10.4467/23540214ZM.20.024.11803>.
- Demczuk A., *Wolność wypowiedzi w społeczeństwie informacyjnym*, Lublin 2020.

⁴⁰ J. Filo, *Exit poll: Progresívne Slovensko by získalo 23,5 percenta. Do parlamentu by sa dostalo sedem strán*, „Sme” 2023, 30 IX, [online] <https://domov.sme.sk/c/23220693/prve-odhady-vysledky-volieb-2023-exit-poll.html>, 29 V 2024.

- Fact Check: Progresívne Slovensko NECHCE zvýšiť ceny piva*, Lead Stories Slovak, 27.09.2023, [online] <https://slovak.leadstories.com/hoax-alert/2023/09/fact-check-progres%C3%A4Dvne-slovensko-nechce-zvyisit-ceny-piva.html>.
- Filo J., *Exit poll: Progresívne Slovensko by získalo 23,5 percenta. Do parlamentu by sa dostalo sedem strán*, „Sme” 2023, 30 IX, [online] <https://domov.sme.sk/c/23220693/prve-odhady-vysledky-volieb-2023-exit-poll.html>.
- Ing. Rudolf Huliak, Národná rada Slovenskej republiky, [online] <https://www.nrsr.sk/web/Default.aspx?sid=poslanci/poslanec&PoslanecID=1148&CisObdobia=9>.
- Kacała T., *Dezinformacja i propaganda w kontekście zagrożeń dla bezpieczeństwa państwa*, „Przegląd Prawa Konstytucyjnego” 2015, nr 2, <https://doi.org/10.15804/ppk.2015.02.03>.
- KDH stiahlo kandidáta / Robert Dohál písal v súkromných správach agresívne o Progresívnom Slovensku, „Konzervatívny Denník Postoj” 2023, 13 IX, [online] <https://www.postoj.sk/137786/dnes-treba-vediet>.
- Kostolný M., *Matovič a Kaliňák 2023. Namiesto politiky násilie*, „Denník N” 2023, 13 IX, [online] <https://dennikn.sk/3567414/matovic-a-kalinak-2023-namiesto-politiky-nasilie/>.
- Kottasová I., *With Kremlin Apologist Leading the Polls, Slovakia Vote Threatens Country's Support for Ukraine*, CNN, 30 IX 2023, [online] <https://edition.cnn.com/2023/09/30/europe/slovakia-parliament-election-intl/index.html>.
- Len silný štát pomôže ľuďom, Hlas – sociálna demokracia, [online] <https://strana-hlas.sk/rezortny-program/>.
- Lepšie 2023, Kresťanskodemokratické hnutie, [online] <https://kdh.sk/volebny-program-kdh/>.
- Mäkká S., *Kandidát KDH Robert Dohál hrozil odrezávaním hláv. Po otázkach ho stiahli z kandidátky*, „Denník N” 2023, 13 IX, [online] <https://dennikn.sk/3566809/kandidat-kdh-robert-dohal-hrozil-odrezavanim-hlav-po-otazkach-ho-stiahli-z-kandidatky/>.
- Meaker M., *Slovakia's Elections Deepfakes Show AI Is a Danger to Democracy*, WIRED, 3 X 2023, [online] <https://www.wired.com/story/slovakias-election-deepfakes-show-ai-is-a-danger-to-democracy/>.
- Milan Majerský sa ospravedlnil LGBTI+ ľuďom za „pliagu”, myslí ňou ich registrované partnerstvá a manželstvá, Aktuality, 4 V 2023, [online] <https://www.aktuality.sk/clanok/c7BthyN/milan-majersky-sa-ospravedlnil-lgbti-ludom-za-pliagu-mysli-nou-ich-registrovane-partnerstva-a-manzelstva/>.
- Plán pre budúcnosť, Progresívne Slovensko, [online] <https://progresivne.sk/program/>.
- Program ekonomického rastu, Sloboda a Solidarita, [online] <https://www.sas.sk/>.
- Program OĽANO: Vyhrá mafia alebo ľudia, OĽaNo a priatelia, [online] <https://www.obycajni.ludia.sk/volebny-program-2023/>.
- Program pre národnostné menšiny, Sloboda a Solidarita, [online] <https://www.sas.sk/programe-dokumenty/strana/1>.
- Report of the Police Force on Disinformation in Slovakia in 2022, Department of Communication and Prevention of the Presidium of the Police Force, Bratislava 2023, [online] <https://www.minv.sk/?tlacove-spravy&sprava=policia-zverejnila-prehľad-o-tvorbe-vyvoji-a-sireni-dezinformacii-a-manipulacii-na-slovensku-v-roku-2022>.
- Struhárik F., *Šíria sa falošné nahrávky politikov. Nieкого môžu pobaviť, podstatné je, že majú ovplyvniť voľby*, „DenníkN”, 29 IX 2023, [online] <https://dennikn.sk/3595174/siria-sa-falosne-nahravky-politikov-nieкого-mozu-pobavit-podstatne-je-ze-maju-ovplyvnit-volby/>.

- Sztuczna inteligencja a cena piwa – wybory w Słowacji w cieniu AI*, Demagog, 9 X 2023, [online] https://demagog.org.pl/analizy_i_raporty/sztuczna-inteligencja-a-cena-piwa-wybory-w-slowacji-w-cieniu-ai/.
- Trolls in Slovakian Election Tap AI Deepfakes to Spread Disinformation*, „The Straits Times” 2023, 30 IX, [online] <https://www.straitstimes.com/world/europe/trolls-in-slovakian-election-tap-ai-deepfakes-to-spread-disinformation>.
- Volby do Národnej rady Slovenskej republiky 2023*, Štatistický úrad SR, [online] https://volby.statistics.sk/nrsr/nrsr2023/sk/vysledky_hlasovania_strany.html.
- Volebný program strany Smer – Slovenská sociálna demokracia*, Smer – Slovenská sociálna demokracia, 3 IV 2023, [online] <https://www.strana-smer.sk/aktuality/blogy/post/volby-2023>.
- Volkoff V., *Dezinformacja – oręż wojny*, tłum. A. Arciuch, Warszawa 1991.
- Vyhrožujú mi smrťou, říká Čaputová. A cituje lži, které o ní šířil Fico*, 2023, Idnes, 9 V 2023, [online] https://www.idnes.cz/zpravy/zahranicni/slovensko-zuzana-caputova-robert-fico-vyhruzky-soud-lzi.A230509_205351_zahranicni_kha.
- Vymyslený predvolebný prieskum zveličuje podporu opozičných strán*, Demagog, 12 VII 2023, [online] <https://demagog.cz/diskuze/vymysleny-predvolebny-prieskum-zvelicuje-podporu-opozicnych-stran>.
- Wrzosek M., *Dezinformacja jako komponent operacji informacyjnych*, Warszawa 2005.
- Zinkiewicz M., *Czy sztuczna inteligencja może wpłynąć na wynik wyborów?*, Twój Biznes, 12 X 2023, [online] <https://twoj-biznes.pl/wybory-na-slowacji-sfalszowane-nagranie-rozmowa-sztuczna-inteligencja/>.
- Zmluva so Slovenskom*, OLaNo a priatelia, 10 IX 2023, [online] <https://www.obycajniludia.sk/zmluva-so-slovenskom/>.
- Zmušková B., *Słowacja: media internetowe bierne wobec dezinformacji?*, tłum. Z. Otfinowska, Euractiv.pl, 25 X 2023, [online] <https://www.euractiv.pl/section/grupa-wyszehradzka/news/slowacja-media-spolecznosciowe-bierne-wobec-dezinformacji/>.

Krzysztof ŻARNA – historyk i politolog. Profesor uczelni w Instytucie Nauk o Polityce Uniwersytetu Rzeszowskiego. Od 2020 roku dyrektor Instytutu. W 2016 roku uzyskał stopień naukowy doktora habilitowanego nauk społecznych w zakresie nauk o polityce, specjalność stosunki międzynarodowe (Wydział Studiów Politycznych i Międzynarodowych Uniwersytetu Jagiellońskiego). Specjalizuje się w badaniach nad bezpieczeństwem międzynarodowym, prawami człowieka i stosunkami międzynarodowymi, ze szczególnym uwzględnieniem konfliktów etnicznych na Bałkanach, odpowiedzialności za masowe naruszenia praw człowieka oraz polityki zagranicznej państw Europy Środkowej. Członek Slovak Foreign Policy Association, Polskiego Stowarzyszenia Nauk Politycznych, Polskiego Towarzystwa Studiów Europejskich. Członek Rady Naukowej i Redakcyjnej „Polityki i Społeczeństwa”, „UR Journal of Humanities and Social Sciences”, „Athenaeum. Polskie Studia Politologiczne”, „Kaukaz. Przeszłość – Terazniejszość – Przyszłość”, „Facta Simonidis”. Inicjator i organizator Międzynarodowego Kongresu Praw Człowieka oraz kilkudziesięciu innych konferencji ogólnopolskich i międzynarodowych.